

“CƏMİYYƏTİ-XEYRİYYƏ”, “NİCAT” VƏ “NƏŞRİ-MAARİF” XEYRİYYƏ CƏMİYYƏTLƏRİNİN AİLƏ TƏRBIYƏSİNİN İNKİŞAFINA TÖHFƏSİ



Səbinə Cəfərova,

Bakı Slavyan Universitetinin Pedagogika və psixologiya
kafedrasının müəllimi
e-mail: sabina_16_86@mail.ru

UOT: 37

Xülasə. Azərbaycan xalqının min illər boyu təhsillə bağlı yaratdığı zəngin sərvəti olan mənəvi dəyərlər xronoloji ardıcılıqla və mərhələlərlə sistemli şəkildə öyrənilməmişdir. Xalqın tərbiyə və təhsil sahəsindəki zəngin irsini, maarifpərvər ziyalıların, görkəmli şəxsiyyətlərin müttərəqqi ideya və mülahizələrini, xeyriyyə cəmiyyətlərinin Azərbaycan ailələrinə təsirini və bu ailələrin inkişafına göstərdikləri köməklikləri öyrənməklə böyük uğurlar əldə etmək olar.

XX əsrin əvvəllərində insanlar arasında savadın yayılması, ailələrin övladlarını elm və təhsilə cəlb etmək istəyi açıq şəkildə nəzərə çarpırdı, lakin bir çox ailələr nə maddi, nə də mənəvi cəhətdən buna hazır deyildir. Bu kimi problemlərin aradan qaldırılması üçün “Cəmiyyəti-xeyriyyə”, “Nicat” və “Nəşri-maarif” xeyriyyə cəmiyyətləri qarşılarına bir çox vəzifələr qoymuşdur. Belə ki, bu cəmiyyətlər Bakıda və ona yaxın rayonlarda əhali arasında savadsızlığın aradan qaldırılması ilə bağlı axşam kursları açmış, müxtəlif xeyriyyə konsertləri, teatrlaşdırılmış tamaşalar, ədəbi, elmi və kütləvi mövzularda mühazirə və seminarlar təşkil etmiş, kasıb ailələrin uşaqlarının maddi xərclərini öz üzərlərinə götürmüş, onlara təqaüdlər ayırmışdılar.

Tədqiq edilən xeyriyyə cəmiyyətləri insanların bilik, savad, təhsil və xalqın mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi kimi humanitar ideyaların həyata keçirilməsi, eyni zamanda maddi baxımdan imkansız ailələrin uşaqlarının təhsilə cəlb edilməsi, onlara yardımların edilməsi ilə fərqlənirdi. Adları çəkilən xeyriyyə cəmiyyətlərinin fəaliyyəti bir daha sübut edir ki, onların vasitəsilə xalqın - yoxsullar, imkansızlar, kasıbların arxasında duran cəmiyyətin üzvləri onların hərtərəfli inkişafına şərait yaratmış və gələcək nəsillər üçün nümunə olmuşdur.

Açar sözlər: tərbiyə, ailə, cəmiyyət, inkişaf, Azərbaycan, təhsil.

Key words: upbringing, family, society, development, Azerbaijan, education.

Ключевые слова: воспитание, семья, общество, развитие, Азербайджан, образование.

Milləti millətdən fərqləndirən bir çox spesifik cəhətlər vardır. Xeyirxahlıq etmək, mərhəmət, şəfqət göstərmək və digər mənəvi xüsusiyyətlər Azərbaycan xalqının simasını səciyyələndirən humanizm göstəricilərindəndir. “Xeyirxahlıq babalardan qalıb” zərbi-məsəli ilə

tariximizi vərəqləsək görürük ki, hələ XII əsrdə xeyriyyəçi təriqətlər, cəmiyyətlər mövcud olmuşdur. Bu təşkilatlardan biri “Əxilər” (Qardaşlar) təşkilatı idi ki, bu təşkilatın üzvləri də mübariz, xeyirxah adamlar olmuşlar. Ərəb səy-yahı kimi tanınan İbn Bəturə əxilərin xeyirxah görüşlərini belə təqdir etmişdir: “Bütün dünyada

əxilər kimi kimsəsizlərə və yurdsuzlara bu qədər qayğı göstərən, acları doyuzduran, ehtiyacı olanlara kömək edən, zorakılığa qarşı çıxan... insanlar tapmaq mümkün deyil” [3, s.169-170].

XIX əsrin axırlarına qədər mövcud olmuş Şubanı dağındakı Atəşgah məbədi ətrafındakı torpaqlar Abdal Dərviş adlı bir şəxsə məxsus imiş. O, dayaz quyular qazdırır, oradan hasil etdiyi nefti satıb ehtiyac içində olan kasıblara, xəstələrə, yiyəsiz uşaqlara və dul arvadlara kömək edərmiş [16, s.4].

Göründüyü kimi, xeyriyyəçilik ənənələri dərin köklərə malikdir. Təbii ki, bu dərin köklərin başlanğıcı islamıyyətə söykənir. Həzrəti Məhəmməd hər bir hədisində mərhəməti, yaxşılığı, xeyirxahlığı təbliğ edir. “Allahın ən çox sevdiyi ev yetimə hörmət edilən evdir”, “Bir nəfər Rəsuli-Əkrəmə (S) öz qəlbinin bərkliyindən şikayət etdikdə Həzrəti Peyğəmbər buyururdu: “Yetimin başına sığal çək, fəqiri yedizdir” [16, s.11]; “Müsəlman qardaşının ehtiyacını ödəmək məqsədi ilə yol gedən bir kimsənin hər addımına Allah-Təala yetmiş savab yazır və yetmiş günahından keçər”; “Dul qadına və fəqirə yardım göstərən adam... gündüzləri oruc tutub, gecələri ibadətdə keçirən kimsə ilə bir tutular”; “Kim bir müsəlman dərini yüngülləşdirsə, Allah-Təala o adamın qiyamət günündə sıxıntılarını yüngülləşdirər”; “İnsanların ən yaxşısı camaatın xeyrinə çalışandır” [16, s.24-25].

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində xurafatçılıq və mövhumatçılıq o qədər tüğyan edirdi ki, hətta yeni üsullu mədrəsələr, məktəblər mollalar, axundlar tərəfindən qara camaata şeytan yuvası kimi aşılanırdı. Demokrat maarifçi Əhməd bəy Ağayev həyəcan dolu fikrini belə ifadə edirdi: “Aya, biz müsəlmanlar... qiyamətə gəlib peyğəmbərimiz Məhəmməd-əl-Mustafa hüzuruna nə cür və nə sözlər ilə müşərrəf olacaq, hanki mədrəsələri, məktəbləri, darülmələri nişan verəcəklər?” [8].

Azərbaycanda xeyriyyəçilik ənənələri orta əsrlərdə mövcud olsa da bu müəssisələr “xeyriyyə cəmiyyətləri” adı altında rəsmiləşdirilməmişdir. Bu müəssisələr xeyirxah işlərin həyata keçirilməsində “yetimlər evi”, “təlim evləri” və s. adlar altında fəaliyyət göstərirdi. Daha sonra XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanda xeyriyyəçilik fəaliyyəti geniş vüsət almağa başlayır. Xeyriyyəçiliyin geniş miqyas alması, ilk növbədə, Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin inkişaf etməsinə, eyni zamanda bu dövrlərdə

ictimai-iqtisadi həyatın inkişafı ilə daha sıx bağlı olmuşdur. Bu dövr Azərbaycan mədəniyyəti, elmi və iqtisadiyyatının müəyyən sahələrinin inkişafında dəyişikliklərlə yanaşı, qabaqcıl rus və Azərbaycan mədəniyyətinin qarşılıqlı təsiri üçün münbit şəraitin yaradılması, eləcə də Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı ilə səciyyələnir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev əsrin əvvəllərində Azərbaycanın qabaqcıl mütərəqqi elm xadimlərinin təhsil və tərbiyənin inkişafındakı rolunu yüksək qiymətləndirərək vurğulamışdır: “Azərbaycanın təhsili, məktəbləri sona çatan XX əsrdə çox böyük nailiyyətlər əldə edib. Əsrin əvvəllərində Azərbaycanın mütəfəkkir şəxsləri, maarifçiləri, ziyalıları, müəllimləri xalqımızı savadsızlıqdan, ətalətdən çıxartmaq, maarifləndirmək, təhsili inkişaf etdirmək üçün çox işlər görmüşlər. Əgər Azərbaycan Respublikasının təhsil tarixi yazılsa (bu tarix yazılmalıdır), şübhəsiz ki, hər mərhələdə görülən işlər orada əksini tapacaq və öz qiymətini alacaqdır” [5, s.12]. Qeyd etmək yerinə düşər ki, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın mütərəqqi pedaqoqlarının ideyaları Azərbaycan ailələrindən də yan ötməmişdir. Bu dövrdə fəaliyyət göstərən xeyriyyə cəmiyyətləri, ictimai pedaqoji təşkilatlar uşaqların inkişafına, ailələrdə geriliyin, nadanlığın aradan qaldırılmasına, uşaqların təhsilə cəlb olunmasına şərait yaradırdı.

Azərbaycanın iqtisadiyyatı, mədəniyyəti inkişaf edib formalaşdıqca əhali arasında təbəqələşmə prosesi daha da dərinləşirdi. Kapitalist münasibətlərinin ziddiyyətləri xalqı ciddi maddi çətinliklərlə üzbəüz qoyurdu. Belə ki, bu cür ictimai-iqtisadi çətinliklərlə dolu şəraitdə xalqın dolanışığı, maarifləndirilməsi, təhsilləndirilməsi, ailədaxili münasibətlərin yüksəldilməsi, qadın azadlıqları, ailədə uşaqların yüksək səviyyədə tərbiyə olunması demokratik ruha, düşüncəyə malik mütərəqqi ziyalıları düşündürən mühüm məsələlər idi. Bu məsələlərin tez bir zamanda həllinin tapılmasında yeganə çıxış yolu xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaranması idi. XX əsrin əvvəllərində Bakıda “Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti” (“Cəmiyyəti-xeyriyyə”), “Nəşri-maarif”, “Nicat”, “Səfa”, “Səadət” və s. xeyriyyə cəmiyyətləri fəaliyyət göstərirdi. Bundan başqa, bu xeyriyyə cəmiyyətlərinin bölgələrdə də şöbələri mövcud idi. Xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaranmasında əsas məqsəd əhali arasında savad və maarifin ya-

yılması, kitabxana və qiraətxanaların təşkili, kasıb ailələrin uşaqlarının savadlanması, kimsəsizlərə, evsizlərə, kasıblara maddi yardımların edilməsi və digər humanist ideyaların həyata keçirilməsi idi.

Azərbaycanda xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaranma tarixi ilə bağlı ziddiyyətli fikirlər mövcud olsa da, əldə edilən arxiv sənədlərinə nəzər yetirdikdə bu sahədə əsas mənbə Həsən bəy Məlikovun (Zərdabinin) ədəbi irsidir. Məhz H.Zərdabinin "Həyat" qəzetinin 25 noyabr 1905-ci il tarixli, 107-ci nömrəsində "Cəmiyyəti-xeyriyyə binası" adlı məqaləsində Azərbaycanda ilk dəfə yaranmış xeyriyyə cəmiyyətlərinin tarixi haqqında məlumat verilir [7]. Burada qeyd olunduğu kimi, H.Zərdabinin Azərbaycanda təşkil etdiyi ilk xeyriyyə cəmiyyəti "Müsəlman şagirdlərinə yardım cəmiyyəti" olmuşdur.

H.Zərdabinin "Cəmiyyəti-xeyriyyə binası" adlı məqaləsində açıqlanır: *"1871-ci ildə mən bizim müsəlmanlar üçün bir Cəmiyyəti-xeyriyyə Nizamnaməsi tərtib edib və bir neçə qeyri adamlara da onun ərizəsinə qol çəkdirib Sərdara verib təsdiq elətdirdim. Amma mənim çağırışıma nə ki, bir qeyri-müsəlman, hətta ərizəyə qol çəkənlər də gəlmədi"* [1]. Bu məqalədən aydın olur ki, H.Zərdabi tərəfindən yaradılan "Müsəlman şagirdlərinə yardım cəmiyyəti"nin Nizamnaməsi 1871-ci ildə hökumət dairələri tərəfindən təsdiq edilmiş və 1872-ci ildə isə fəaliyyətə başlamışdır.

H.Zərdabinin təşkil etdiyi cəmiyyətin əsas məqsədi həmin Nizamnamənin birinci maddəsində belə şərh edilirdi: *"İcmanın məqsədi ... bu qədər ilədur: əvvəlcə: bu mənzur ilə ki, Zaqafqaziyada olan müsəlmanlar üçün labüdlük üz verir ki, elmə rəqib olsunlar, çünki onların çox hissəsi fəqir olmaq səbəbi ilə elmxanələrdən uzaq yerlərdə sakin olanları üçün məqdur olmur ki, öz uşaqlarını elm, təhsil etməkə versünlər. Buna binaşəyin olunur Badkubə şəhərində məcmun-Əanət ta ki, fəqir olan şəxslərdən uşaqlarına elm verməyə xahiş edənlərinə əanət etmək için"* [5, s.19]. Cəmiyyətin Nizamnaməsinin birinci maddəsində vurğulanırdı ki, icmanın qarşısına qoyduğu əsas məqsədə çatmaq üçün Zaqafqaziyada olan müsəlmanların təhsil alması, elm öyrənməsi vacib və əhəmiyyətli idi. Lakin elm ocaqlarından nisbətən uzaqda yaşayan kasıb, fəqir müsəlmanların uşaqları bu vacib və əhəmiyyətli amaldan kənarda qalırlar. Çünki biçarə vali-

deynlər öz uşaqlarını elm ocaqlarına göndərə bilmirlər. Bu səbəbdən onlar uşaqlarının təhsil almasına, oxumasına çalışır, elm öyrənməsi üçün bir çox yerlərə müraciət edirlər.

Məlum Nizamnamənin altıncı maddəsində "Cəmiyyəti-xeyriyyə"nin təşkil edilməsinin əsasən, yetim, yoxsul və kimsəsiz uşaqların təhsil alması məqsədi daşdığı vurğulanırdı. Bu maddədə deyilirdi: *"İcma şagirdlərinin cümləsinə götürüləcəkdir. Hər bir müsəlman əhalisinin ki, elm kəsb etməyə qüdrəti yoxdur və əksərən yetim olan uşaqlardır"* [1].

"Müsəlman şagirdlərinə yardım cəmiyyəti"nin fəaliyyət göstərməsi üçün H.Zərdabi Bakı, Şuşa, Quba, Gəncə bəyləri və digər adlı-sanlı şəxsləri və qaziləri ilə əlaqə quraraq xeyriyyə məqsədi ilə onlardan ianələr toplamağa çalışmışdır. Lakin istədiyi dəstəyi ala bilməyən H.Zərdabi ruhdan düşməmiş, cəmiyyətin fəaliyyət göstərməsi üçün ianələr toplamağa davam etmişdir.

H.Zərdabinin yaratdığı "Cəmiyyəti-xeyriyyə" maddi çətinliklər səbəbindən bağlansa da, XX əsrin əvvəllərində yenidən bu məsələyə baxılmış, bu dəfə "Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti"nin rus və Azərbaycan dillərində Nizamnaməsi hazırlanaraq Qafqaz canişinliyi idarəsinə təqdim edilmiş və 10 oktyabr 1905-ci il tarixində təsdiq edilmişdir. "Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti"nin təşkili ilə bağlı "Kaspi" qəzetinin 4 aprel 1906-cı il buraxılışında qeyd edilirdi ki, kişi və qadınların sosial və mədəni istirahətini, xəstələrin müalicəsini təşkil etmək, kəndlərin təmizliyinə nəzarət, məktəbxanalar və qiraətxanalar açmaq cəmiyyətin ən başlıca məqsədlərindəndir. Arxiv sənədlərində də qeyd olunduğu kimi, 11 nəfərdən ibarət idarə heyəti ilə işə başlamış "Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti"nin təşkil etdiyi uşaq evlərində 1913-cü ilə qədər kimsəsiz uşaqlardan 91-i oğlan, 100 nəfəri isə qızlardan ibarət idi [4]. Cəmiyyət, əsasən kimsəsiz ailələrin uşaqlarına himayədarlıq edərək onların qida və geyimlə yanaşı, digər maddi və mənəvi məsələlərini də həyata keçirtməyə çalışırdı. Ümumiyyətlə, "Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti"nin əsas məqsədi savadsızlığın aradan qaldırılması, insanlar arasında maarifləndirmənin yayılmasını həyata keçirtmək, eyni zamanda kasıb ailələrə köməklik göstərmək, insanların maddi rifahının yaxşılaşdırılması, valideynlərdən biri vəfat etmiş ailələrin uşaqlarını geyim,

aşya və sığınacaqlarla təmin edilməsi idi.

Arxiv sənədlərinə nəzər yetirdikdə məlum olur ki, “Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti” Birinci Dünya müharibəsi illərində də fəaliyyətini dayandırmayaraq bir çox xeyriyyə işlərinə imza atmışdır [4]. Cəmiyyət müharibədə kimsəsiz qalan uşaqlar üçün yetimxanalar açmışdır. General Tamamşevin 1916-cı il 4 iyun tarixində “Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti”nin sədrinə göndərdiyi teleqramda yazırdı: *“Rəhbərlik etdiyiniz cəmiyyətin nəzdində neçə yetimxananın mövcudluğu və onlara nə qədər kimsəsizin yerləşdirilməsi, habelə onların hökumət tərəfindən tam təmin olunması və ya cəmiyyətinizin də köməyə ehtiyacı olması haqqında mənə təcili məlumat verməyinizi xahiş edirəm”* [4].

Cəmiyyətin arxiv sənədlərində rast gəldiyimiz 17 iyul 1917-ci il tarixində X.Sultanovun adına yazılmış məktubda deyilir: *“130 yetim müsəlman uşağının may və iyun aylarında saxlanılmasına 2925 rubl, üçüncü rübdə isə 11.700 rubl miqdarında pul köçürülməsi haqqında sərəncam verilmişdir”* [4]. Göründüyü kimi, cəmiyyət kasıb və kimsəsiz ailələrə maddi-mənəvi yardımlar göstərməklə, həmin ailələrin övladlarını sosial cəmiyyətə uyğunlaşmasına, gələcək təhsilinin qeydinə qalmasına, təlim-tərbiyə müəssisələrində uşaqlar arasında təbəqələşmənin aradan qaldırılması istiqamətində mühüm addımlar atırdı.

“Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti”ndən sonra XX əsrin əvvəllərində xeyriyyəçilik məsələləri geniş vüsət almağa başladı. Bu məqamı dəyərləndirən mütərəqqi ziyalılar xeyriyyəçilik ənənələrini daha da genişləndirərək müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətləri yaratmağa müvəffəq oldular. 1906-cı ildə fəalliyətə başlayan, Bakı quberniyasında müsəlmanlar arasında savadı yaymaq məqsədi irəli sürən cəmiyyət – “Nicat” Xeyriyyə Cəmiyyəti olmuşdur. “Nicat” Xeyriyyə Cəmiyyətinin Nizamnaməsində göstərilən başlıca məqsəd müsəlmanlar, savadız xalq kütləsi arasında savadı yaymaq, əhalinin milli şüurunu dirçəltmək, insanlar arasında oyanışa nail olmaq, kasıb ailələrin övladlarını elmdən yayınmasının qarşısını almaq, təhsil müəssisələrinin maddi bazasını artırmaq, yeni məktəblər, fəhlələr üçün gecə kursları açmaq, xalq kitabxanaları və kütləvi qiraətxanalar təşkil etmək, milli teatr sənətini inkişaf etdirmək və digər sahələrdə xidmət göstərmək idi [10].

XX əsrin əvvəllərində artıq insanlar arasında savadın yayılması, ailələrin övladlarını elmə, savada yiyələndirmək arzusu aydın nəzərə çarpırdı, lakin bir çox ailələr nə maddi, nə də ki, mənəvi cəhətdən buna hazır deyildilər. Belə problemlərin aradan götürülməsi üçün “Nicat” Xeyriyyə Cəmiyyəti qarşısına bir çox məqsədlər qoymuşdur. Belə ki, cəmiyyət Bakı və ətraf rayonlarda əhali arasında savadsızlığın aradan qaldırılması üçün axşam kursları açmış, müxtəlif xeyriyyə məqsədli konsertlər, teatr tamaşaları, ədəbi, elmi-kütləvi mövzular üzrə mühazirə və seminarlar təşkil etmişdir. Cəmiyyətə müxtəlif illərdə Həsən bəy Ağayev, İsa bəy Aşurbəyov, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə kimi görkəmli maarifçi və ictimai-siyasi xadimlər sədrlik etmişlər. Cəmiyyət insanlar arasında maarif və savadı yaymaqla yanaşı, “Nicat” qəzetini çap etdirmiş və ana dilli kitabların nəşr etdirilməsində mühüm addımlar atmışdır. Bundan başqa, “Nicat” xeyriyyə cəmiyyəti kasıb, kimsəsiz ailələrin uşaqlarının təhsilinə də biganə yanaşmamış, onların müxtəlif məktəblərdə təhsil almalarına şərait yaradaraq, yoxsul ailələrin uşaqlarını təqaüdlə təmin etmişdir. Cəmiyyətin təşkil etdiyi axşam kurslarında Həsən bəy Zərdabi, Mahmudbəy Mahmudbəyov, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyli kimi görkəmli mütərəqqi ziyalılar mühazirələr söyləmişlər.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı da “Nicat” xeyriyyə cəmiyyətini təqdir etmiş, bəzən də öz dili ilə satira atəsinə tutmuşdur. “Nicat” xeyriyyə cəmiyyətinin üzvü və katibi İbrahim Qasimovun, cəmiyyətin digər üzvləri Ələkbər Hüseynov, Abbas ağa Hüseynov və Cahangir xan Aşurbəyovla aralarında maddiyyatdan yaranan qarşıdurmanı tənqid etmiş və “Nicat”ın üzvlərini bir ölü ruhla müqayisə etmişdir. “Nicat” xeyriyyə cəmiyyətinin 1909-cu ildəki fəaliyyəti jurnalda belə təsvir edilir: *“Budur, beş ildir hər gün eşidirəm “Nicat”, “Nicat”. Bir gün eşidirəm ki, Bakıda “Nicat” cəmiyyəti dünyada hər nə qədər ki, sahipsiz müsəlman balaları var, hamısına “nicat” paylayır”. ...Allah “Nicat” üzvlərini ruhları ilə məşhur etsin”* [6, s.22].

“Nicat” Xeyriyyə Cəmiyyəti yalnız Bakı əhalisinin yoxsul ailələrinin uşaqlarının təhsil haqlarını deyil, eyni zamanda ətraf bölgələrdən olan uşaqların da təhsil haqlarını, oxuma xərclərini, onlara təqaüdlərin verilməsini öz üzərinə götür-

müş, yoxsul, ata-anası vəfat etmiş ailələrin uşaqlarını da müxtəlif məktəb ləvazimatları və geyimlərlə təchiz etmişdir.

“Bakıda Müsəlman-Maarif Cəmiyyəti – “Nicat”ın 1907-1908-ci illər hesabatı” kitabında “Nicat”ın fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilərək belə şərh edilirdi: “Nicat” Maarif Cəmiyyəti Bakıda olan cəmiyyətlərin ən köhnəsi olub, yerdə qalan bütün cəmiyyətlərin müvəllidi adını almağa müstəhəqdır” [2].

XIX əsrin ikinci yarısından etibarən 1905-ci ildə inqilabın təsiri nəticəsində Azərbaycanda pedaqoji hərəkət daha da güclənmişdir. Xalq maarifi və digər sahələrdə irəli sürülən inqilabi tələblər xeyriyyə cəmiyyətlərinin inkişafında böyük qığılcıma səbəb olmuşdur. Belə xeyriyyə cəmiyyətlərindən biri də əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə seçilən 4 mart 1906-cı il tarixində Nizamnaməsi təsdiq edilmiş, 10 noyabr tarixində təntənəli şəkildə Bakı Dumasında açılışı olmuş “Nəşri-maarif” adlı xeyriyyə cəmiyyətidir. 1907-ci ilədək “Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyəti “Bakı quberniyasının müsəlman əhalisi arasında savadı genişləndirən Bakı cəmiyyəti” adlandırılırdı. “Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyətinin əsas məqsədi əhalinin savadlanması, maarifləndirilməsi, qiraətxana, kitabxanaların təşkili və s. məsələlər idi. Cəmiyyətin Nizamnaməsi 4 bölmə və 40 maddədən ibarət idi. “Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyətinin qarşısında duran ən ümdə məsələ xalq kütlələri arasında savadın yayılması, dərslərin tərtibi və nəşri, ədəbi gecələrin təşkili, pedaqoji kursların təsis edilməsi ilə xalq müəllimlərinin hazırlanması, elmi və bədii söhbətlərin, seminarların, keçirilməsi idi. Qeyd etmək lazımdır ki, “Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyətinin qurucuları Azərbaycanda və Bakıda ailə tərbiyəsi məsələsinə də biganə yanaşmamış, bu istiqamətdə böyük işlər görmüşdülər. Belə ki, “Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyətinin qəbul və təsdiq edilmiş Nizamnaməsində kasıb, imkansız ailələrin uşaqlarının orta və ali təhsil müəssisələrinə qəbulu, təhsillərinin tamamlanmasına maddi yardım, kimsəsiz, yetim uşaqların himayəyə alınması və ibtidai təhsil almalarına qayğı göstərmək, o cümlədən ailələr arasında nadanlığın, cəhalətin aradan qaldırılması istiqamətində müxtəlif işlər aparmaq, seminarlar təşkil etmək, imkansız ailələrə pul yardımları ilə yanaşı, paltarlarla təmin edilməsi də vacib məsələlərdən hesab edilirdi [9]. Arxiv

sənədlərinə nəzər yetirdikdə “Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyətinin fəaliyyətinə yalnız cəmiyyət üzvləri deyil, bütün Azərbaycan xalqının maraq göstərdiyini və maddi ianələr topladığının şahidi oluruq. Belə ki, bu cəmiyyətin ətrafında elə görkəmli insanlar toplanmışlar ki, bu şəxslər, nəinki müsəlmanlar arasında savadın, elmin yayılması, eyni zamanda xalqın milli şüurunun oyanmasını, onun inkişafını tələb edən və maraq göstərən insanlar idilər [9].

Hacı Zeynalabdin Tağıyev 12 fevral 1908-ci il “Tazə həyat” qəzetinin 31-ci nömrəsində “Mənim təcrübəmdən” adlı məqaləsində deyirdi: “Kasıb olduqları üçün atamdan və anamdan məhəbbət və nəvazişdən başqa bir şey görməmişəm və indiki vəziyyətimə görə bu məhəbbətə və nəvazişə borcluyam...” [13]. Yenə həmin məqalədə Tağıyev vurğulayırdı: “Xalqımızın maariflənməsi və tərbiyələnməsi (təhsillənməsi) zəruriyyətini görərkən mən qüvvəm çatan qədər kömək etməkdən çəkinmədim. Bunu isə kiçik uşaqların tərbiyəsi (təhsili) və maarifləndirilməsində, böyüklər üçün isə kitab və qəzetlərin nəşrində gördüm. Bu işə qayğı göstərdim və göstərməkdə davam edəcəyəm. Söylədiklərimə yekun vurarkən, mən həqiqətən də başa düşdüm ki, xalqın gələcək xoşbəxtliyi, dəyanəti və irəliləyişi... tərbiyə (təhsil) ilə bağlıdır...” [13]. Bu misralar Azərbaycan xalqının xeyriyyəçi oğlu H.Z.Tağıyevin milləti, onun gələcək rifahı üçün dayanmadan çalışdığının və bu rifahı təhsildə, tərbiyədə gördüyünün bir daha sübutudur.

Sonralar “Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyətinin Zaqatala və Şəkidə şöbələri açılmış, bu şəhərlərdə də maarifləndirmə, savadlandırma işləri aparılırdı. Cəmiyyət tərəfindən təşkil edilən məktəblərə müxtəlif ailələrdən uşaqlar cəlb olunaraq adı çəkilən məktəblərdə şagirdlərə dövrün tələblərinə uyğun biliklər verilir. “Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyətinin kasıb ailələrə göstərdiyi qayğı danılmazdır. Arxiv sənədlərində qeyd edilir ki, Bakı dənizçilik məktəbində oxuyan və övladlarının təhsil haqlarını ödəyə bilməyən bir qrup ailə məktəblə övladlarının təhsil haqlarının ödənilməsi üçün cəmiyyətə müraciət etmiş və “Nəşri-maarif” cəmiyyəti 8 kasıb ailənin uşaqlarının təhsil haqlarını öz üzərinə götürmüşdür [9]. Cəmiyyət 1908-1912-ci illər ərzində Bakı texniki məktəbində təhsil alan 4 kasıb ailənin uşağına da himayədarlıq etmiş və onların məktəbi bitirənə qə-

dər təhsil haqlarını bütünlüklə təmin etmişdir [9].

“Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyətinin Bakı ətrafında yerləşən 13 qəsəbədə açdığı məktəblərdə 887 oğlan, 55 qız təhsil alırdı [6, s.12]. Cəmiyyət 1915-1917-ci illərdə kasıb ailələrin övladlarının təhsil haqlarını ödəməklə yanaşı, 10 imkansız ailələrdən olan şagirdləri Bakı quberniyası və Dağıstan vilayəti xalq məktəblərinin keçmiş direktoru A.T.Tkorfevskinin adına təsis olunmuş təqaüdlə təmin etmişdir [9]. Qeyd etmək lazımdır ki, “Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyəti kasıb ailələrin uşaqlarının yalnız Azərbaycanda deyil, eyni zamanda müxtəlif ölkələrdə – Türkiyə, Rusiya, Gürcüstan, Ukraynada təhsil almalarını təmin etmiş, həmçinin bu universitetlərdə oxumaları üçün təhsil haqlarını da öz üzərinə götürmüşdür. Bu kimi xeyriyyə yardımlarından məmnun qalan M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: “Cəmaətimizin maarifə olan ehtiyacı günü-gündən artır. Mədəniyyət kəsb etmək və qonşulara çatmaqda olunan sürətli qədəm get-gedə çoxlaşır” [12, s.24].

“Nəşri-maarif” Xeyriyyə Cəmiyyəti Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti ilə bərabər ailə himayəsindən məhrum məktəbyaşlı yetim uşaqların məktəblərə bölgüsündə köməklik göstərirdi. Belə ki, 13 avqust 1915-ci ildə idarənin iclasında 6 oğlan və 5 yetim qızın cəmiyyət məktəbində oxuması məsələsinə baxılmışdır [2]. Bundan başqa, cəmiyyət Bakıya məskunlaşmağa gələnlərin məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması və himayələrində olan yetimlərin, müharibədə həlak olmuş ailələrin uşaqlarının yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün də müxtəlif addımlar atırdı. Cəmiyyətin 1914-cü il hesabatında qeyd olunur ki, aşağıda adları çəkilən şagirdlərin ailədə maddi vəziyyəti aşağı olması səbəbi ilə onlara təqaüd ayrılmışdır: Xosrov bəy Həsənbəyov Bakı realni məktəbinin şagirdi (1913-1914) – 50 rubl, Məmməd ağa Əskərov özəl kurs şagirdi – 30 rubl, T.Zamanova – Aleksandrovski rus-müsəlman qız gimnaziyasında oxumasına görə 50 rubl, Xavər Şabanova eyni gimnaziyanın pansionunda yaşamaq üçün – 100 rubl və s. [9]. Göründüyü kimi, cəmiyyətin əsas məqsədi yoxsul ailələrin övladlarını təhsilə cəlb etmək, onların maddi rifahının yüksəldilməsinə şərait yaratmaq olub.

Nəticə. Yazılanlardan aydındır ki, bəhs edilən xeyriyyə cəmiyyətləri xalqın elmə, savada, təhsilə yiyələnməsi, mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi, eyni zamanda kasıb, kimsəsiz ailələrin uşaqlarının

lərinin təhsilə cəlb edilməsi, onlara himayədarlıq etmək kimi humanist ideyaları həyata keçirmişdir. Adları çəkilən xeyriyyə cəmiyyətlərinin tarixi və göstərdiyi fəaliyyətlə bağlı əldə edilən arxiv materialları bir daha sübut edir ki, onların vasitəsilə xalq, xalq kütlələri, kasıb təbəqə, kimsəsizlər, yoxsulların arxasında dayanan cəmiyyət üzvləri onların hərtərəfli inkişafına şərait yaratmış, gələcək nəsillərə örnək olmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağayev R. Azərbaycanda xeyriyyəçilik hərəkatı və Həsən bəy Zərdabi. Bakı, “Kaspi” qəzeti, 2011, 11 mart, s.12.
2. Azərbaycanın ilk qeyri-hökumət təşkilatları. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013, 95 s.
3. Azərbaycan tarixi (üç cildə, I cild) Bakı, 1961.
4. Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin fəaliyyəti (1914-1916-cı illər). Fond 335, s.v. 2.
5. Cavadov C.Q. Azərbaycanda xeyriyyəçilik hərəkatı (XIX əsrin sonu və XX əsrdə). Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 1999, 256 s.
6. Əhmədov H.H. Azərbaycanda xeyriyyə cəmiyyətlərinin maarifçilik fəaliyyəti. Bakı, “Mü-tərcim” nəşriyyatı, 1997, 56 s.
7. Zərdabi H. Cəmiyyəti-xeyriyyə binası. “Həyat” qəzeti, 25 noyabr, 1905, №107.
8. Ağayev Ə. “İrşad” qəzeti, 6 mart 1907, №68, 2 s.
9. “Müsəlman əhalisi arasında savadı genişləndirən Bakı cəmiyyəti”nin Nizamnaməsi (Nəşri-maarif – 1913). Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi, Fond №46, siyahı №2, iş №157, vərəq 17.
10. “Nicat” maarif cəmiyyətinin Nizamnaməsi (5 noyabr 1907-ci il). Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi, Fond №46, siyahı №2, iş №78, vərəq 1-2.
11. Həsənov F. 1905-1907-ci illər inqilabı dövründə Azərbaycanda xalq maarifi işinin təşkili və məktəb təhsilinin məzmunu (pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru dis.). Bakı, API, 2004, s.22.
12. Rəsulzadə M.Ə. Xeyriyyə və maarif cəmiyyətlərimiz. “Tərəqqi” qəzeti, 17 oktyabr, 1908, №78, 3 s.
13. Tağıyev H.Z. Mənim təcrübəmdən. “Tazə Həyat” qəzeti, 1907, №182, s.1-5.
14. Süleymanov M. Eşitdiklərim, oxuduqlarım, gördüklərim. Bakı, 1989.

15. 101 hədis. Bakı, 1990.

16. Бакинское Благотворительное Общество, Отчет о деятельности правления, за 1913. Баку, газета Труд, 1914, 87 с.

S.Jafarova

**Contribution of "Society-charity", "Nijat"
and "Nashri-maarif" charities to the
development of family upbringing**

Abstract

Moral values, a rich treasure created by the Azerbaijani people over thousands of years in connection with education, have not been systematically studied in chronological order and stages. One can achieve great success by studying the rich heritage of the people in the field of upbringing and education, progressive ideas and opinions of enlightened intellectuals and prominent figures, the influence of charitable societies on Azerbaijani families, and their assistance to these families.

At the beginning of the 20th century, the spread of literacy among people was clearly noticeable, the desire of families to involve their children in science and education, but many families were not ready for this, either financially or morally. To eliminate such problems, the charitable societies "Jamiet Khairiya", "Nijat" and "Nashri-maarif" have set themselves many tasks. Thus, the society opened evening courses in Baku and surrounding regions to eliminate illiteracy among the population, organized various charity concerts, theatrical performances, lectures and seminars on literary, scientific and popular topics, took on the financial expenses of children from poor families and provided them with scholarships.

The charitable societies studied were distinguished by the implementation of humanitarian ideas, such as increasing the knowledge, literacy and education of the people, the cultural level of the people, and at the same time involving children from low-income families in education and providing assistance to them. The activities of the mentioned charitable societies once again prove that through them the people, the poor, the disadvantaged, members of society for the poor, created the conditions for their comprehensive development and became an example for future

generations.

С.Джафарова

**Вклад благотворительных организаций
«Джамиати-хайрия», «Ниджат» и «Нашри-
маариф» в развитие семейного
воспитания**

Аннотация

Нравственные ценности, богатое сокровище, созданное азербайджанским народом на протяжении тысячелетий в связи с образованием, не подвергались систематическому изучению в хронологическом порядке и этапах. Можно добиться больших успехов, изучая богатое наследие народа в области воспитания и образования, прогрессивные идеи и мнения просвещенной интеллигенции и видных деятелей, влияние благотворительных обществ на азербайджанские семьи, их помощь этим семьям.

В начале XX века было явно заметно распространение грамотности среди людей, стремление семей привлекать своих детей к науке и образованию, но многие семьи не были к этому готовы ни финансово, ни морально. Для устранения подобных проблем благотворительные общества «Джамиети Хайрия», «Ниджат» и «Нашри-маариф» поставили перед собой множество задач. Так, общество открыло в Баку и близлежащих регионах вечерние курсы по ликвидации неграмотности среди населения, организовало различные благотворительные концерты, театральные представления, лекции и семинары на литературные, научные и массовые темы, взяло, на себя финансовые расходы детей из бедных семей и выделял им стипендии.

Исследуемые благотворительные общества отличались реализацией гуманитарных идей, таких как повышение знаний, грамотности и образования народа, культурного уровня народа, и в то же время вовлечением детей из малообеспеченных семей в образование и оказание им помощи. Деятельность упомянутых благотворительных обществ еще раз доказывает, что через них народ, бедные, обездоленные, члены общества за бедных создали условия для своего всестороннего развития и стали примером для будущих поколений.